

HILVERSUMS HISTORIE

W.M. Dudok en de radio

door Arno Weltens

Arno Weltens (1949, 's-Gravenhage) was na zijn middelbare schoolperiode gedurende twaalf jaar als interieurontwerper werkzaam bij een aantal firma's op het gebied van de binnenhuisarchitectuur. Verzamelaar van antiek speelgoed. In 1976 resulteerde zijn interesse na bronnenonderzoek in de publicatie "Mechanisch blikken speelgoed". Dit boek werd tevens in het Engels uitgegeven. Hij volgde de opleiding museologie op de Reinwardt Akademie te Leiden en studeerde in 1980 af met een scriptie over museumarchitectuur. In opdracht van Thomassen & Drijver – Verblifa verzorgde hij dat jaar een deel van de museumpresentatie in het Speelgoed- en Blikmuseum te Deventer.

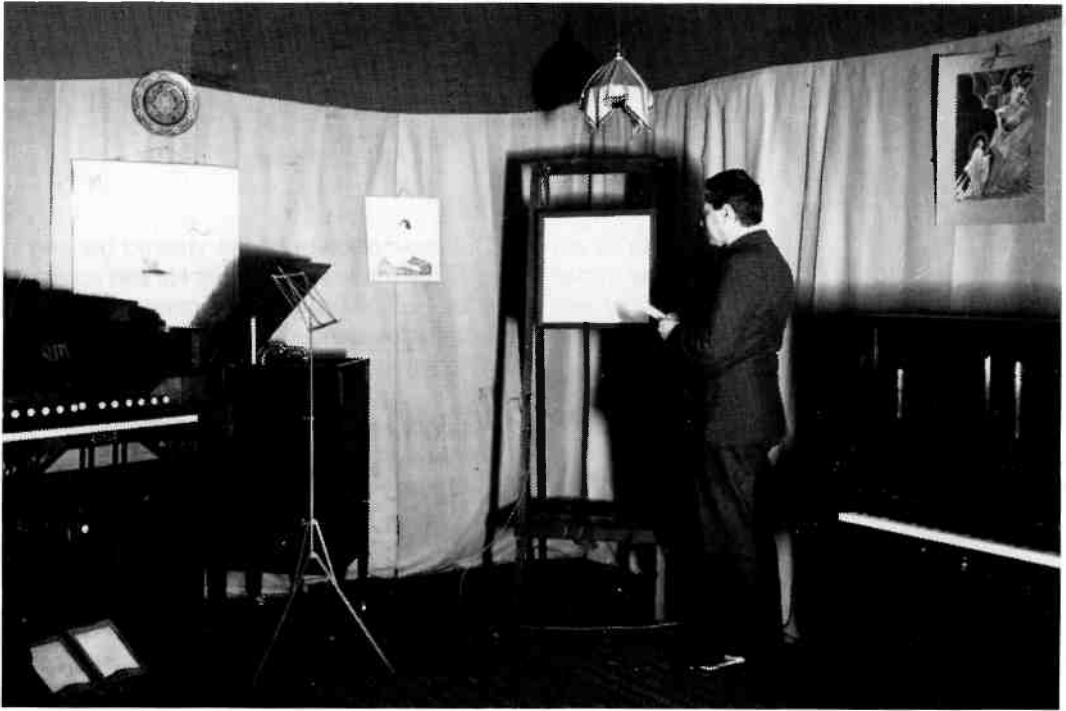
In 1981 werd hij door NOS-FB aangetrokken als chef rekwisieten. Participeerde in zijn vrije tijd in een project over sierkunstenaar T.A.C. Colenbrander (expositie en catalogus in 1986 bij Gemeentemuseum Arnhem). Is sinds 1987 als ontwerper werkzaam bij het Nederlands Omroepmuseum te Hilversum. Hij heeft in voorbereiding een catalogue raisonné over de Vreelandse sierkunstenaar C.A. Lion Cachet. Voorts publiceerde hij in o.a. Antiekwereld, Antiek en Aether.

De beroemde architect Willem Marinus Dudok (1884-1974) heeft gedurende zijn werkzame leven tweemaal opdrachten voor de Nederlandse Seintoestellen Fabriek uitgevoerd. De eerste keer betreft het de inrichting van de omroepstudio op het fabrieksterrein aan de Jan van der Heijdenstraat in Hilversum. Kort daarop wordt Dudok door de NSF-directie benaderd met het verzoek om de vormgeving van het zogenaamde "Koninginnetoestel" te verzorgen. In dit overzicht komen eveneens de door Dudok ontworpen interieuronderdelen voor de Hilversumse Draadloze Omroep aan de Witten Hullweg respectievelijk Oude Enghweg aan bod.

Dudoks loopbaan begint vreemd genoeg in het Nederlandse leger (1900). Na een opleiding aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda wordt Dudok benoemd tot tweede luitenant bij het Regiment Genietroepen. Tijdens zijn verblijf bij de telegrafisten in Utrecht (1905-1909)¹ komt hij in contact met de latere omroep pionier Willem Vogt (1888-1973). In september 1904 neemt Vogt namelijk dienst bij het Regiment Genietroepen in Utrecht. Al vrij spoedig zwaait hij om naar de telegraafafdeling en in 1906 maakt Vogt kennis met de mobiele radiotelegrafiestations van de krijgsmacht. Over zijn belangstelling voor de draadloze telegrafie en zijn ontmoeting met Dudok merkt Vogt in een interview op: "Luitenant Dudok, de tegenwoordige bouwmeester, gaf mij er de eerste heldere uiteenzetting over. Er begon iets in mij te dagen. De rest kwam als een soort kettingreactie. Ik leerde schakelingen en morse-seinen".² Het is niet geheel duidelijk hoe lang onderofficier Vogt en zijn meerdere Dudok op dezelfde standplaats gestationeerd blijven. Op 1 april 1910 echter wordt eerste luitenant Dudok naar de Staf der Genie overgeplaatst. In 1911 volgt de benoeming van sergeant-telegrafist Vogt tot instructeur (burgerambtenaar) bij de Marine Radiodienst op Goenoeng Sahari Weltevreden.

NSF-radio

Wanneer de in 1918 gestichte NSF vijf jaar later begint met experimentele radio-uitzendingen is Vogt inmiddels in Nederland teruggekeerd. Hij werkt bij de Hilversumse fabriek, leverancier van onder andere radiotoestellen, als chef verkoop. In de Nederlandse ether zijn reeds de volgende zenders op gezette tijden actief: in Den Haag de Nederlandsche Radio Industrie (PCGG); in IJmuiden P. Middelraad (PCMM) en in Amsterdam de firma Boosman, Smit & Hooghoudt (PA 5). De

Eerste geïmproviseerde N.S.F.-studio met W. Vogt (1924).

NSF heeft er alle belang bij om voor een zendmachtiging in aanmerking te komen, omdat op 15 augustus 1923 de ministeriële afsluitdatum een feit is. Met enige oude onderdelen knutselt de van Marconi Company afkomstige ingenieur G. White een zender in elkaar, die op 22 juli voor het eerst in de lucht is. Twee oude masten van een Brits militair veldstation, die in een der NSF-magazijnen liggen opgeslagen, fungeren als zendmast. De eerste studio bestaat uit een houten keet achter op het fabrieksterrein. De microfoon, gemaakt van een Sterling hoofdtelefoon, is in een kistje gemonteerd en vervolgens met wit papier dichtgeplakt.³ Het geheel is zorgvuldig opgehangen in een houten standaard. De studio, ook wel klankzaal of muziekkamer genaamd, is circa 5 x 5 meter. De rest van de inrichting bestaat uit een in bruikleen ontvangen harmonium, een Edison-grammofoon en een mechanische piano. De sobere aankleding wordt gecompleteerd door langs de wanden gespannen gordijnen voor geluidsisolatie en een enkele prent. De diffuse verlichting wordt gevormd door

een met textiel afgedekt glazen kapje. Vanwege de povere geluidsdichtheid van de loods wordt vier maanden later de tekenkamer in het hoofdgebouw als studio ingericht. De NSF-controlekamer en de zender bevinden zich in nabijgelegen vertrekken.

Geldinzameling

De NSF heeft slechts interesse in de exploitatie van de zender en de verkoop van kant-en-klare ontvangstoestellen. De programmering laat men vanwege de kosten aan anderen over. Met dat doel wordt in maart 1924 het comité Hilversumsche Draadloze Omroep opgericht. In dit comité hebben zitting: ir. G White (technisch leider), W. Vogt (omroeper en secretaris), F.C. van der Woord (penningmeester) en drie Hilversumse radio-amateurs te weten G.A. baron Tindal (voorzitter), dr. B. Suermondt en opticien L.J. Smit Duysentkunst. Men stelt zich tot taak het verzamelen van luisterbijdragen en het verzorgen van programma's. Voor het gebruik van de zender en de bediening behoeft de HDO niet te be-

H.D.O.-studio op het N.S.F.terrein aan de Jan van der Heijdenstraat te Hilversum. Midden: electro-magnetische microfoon type Sykes-Round, opgehangen in een verrijdbare standaard.

talen. Op 1 mei 1925 treedt Vogt uit het NSF-dienstverband om zich geheel aan de HDO te wijden. Uit deze periode stamt de studio-inrichting met de befaamde Sykes-Round microfoon in een verrijdbare standaard. Op een lenteavond in 1924 plaatst comitédid Suermondt voor de microfoon de volgende opmerking: "Dat kraken wat u hoort, ligt niet aan uw toestel, maar aan de stoel waarop ik zit".⁴ Als gevolg daarvan komt er onder het luisterpubliek een spontane geldinzameling op gang. Er wordt een bedrag van circa f 700,- opgehaald. Ook de NSF-directie laat zich niet onbetuigd en stelt f 1015,- beschikbaar voor een doelmatige en tegelijk kunstzinnige inrichting van de muziekkamer. Ten behoeve van de studio-inrichting roept men de hulp in van Dudok, directeur Publieke Werken in Hilversum. Uit het door penningmeester F.C. van der Woord opgestelde financiële verslag blijkt, dat voor de inrichting aanvankelijk een bedrag van f 975,67 uitgegeven is.⁵ Aangezien het benodigde geld van de HDO afkomstig is en Vogt en Dudok elkaar uit militaire dienst kennen, is het aannemelijk dat Vogt aan Dudok verzoekt de inrichting op zich te nemen. Het door Dudok ont-

worpen meubilair bestaat uit een viertal stoelen met hoge rugleuning, een tabouret, een hoekbank en een langwerpige salontafel. Voor de bekledingsstof valt de keuze op lichtblauwe velours; de stoelen voorziet men van een oranje sierkoordje. Het houten frame van de bank, stoelen en tabouret is zwart gebeitst. De lederen fauteuil, de staande lamp en het vloerkleed blijken toevoegingen, waarvan de architect Dudok verklaart "dat het geheel in deze vorm een vriendelijk allegaartje is".⁶ Ook de draperieën op plafond en wanden alsmede de hanglamp zijn wellicht aan Dudok toe te schrijven. De toepassing van geluiddempende gordijnen voor studio doeleinden is niet nieuw. Op een later tijdstip blijkt nog meer geld vrijgemaakt te zijn ten behoeve van de studio-aankleding. In het HDO-jaarverslag over 1925-1926 is in het bijgevoegde financiële verslag de volgende specificatie opgenomen: "Enkele aanschaffingen moesten gebeuren, teneinde de muziekkamer te completeren; zoo zijn een aantal muzieklessenaars aangekocht, eenige stoelen, een dirigentenstandaard, een muziekbibliotheek...".⁷

H.D.O.-studio op het N.S.F.terrein, met Dudokmeubilair (circa 1925)

HDO-studio's

Nadat ook andere groeperingen dan de HDO (o.a. de Nederlandsche Christelijke Radiovereniging, de Katholieke Radio Omroep, de Vereniging van Arbeiders Radio Amateurs) beslag leggen op de NSF-studio, besluit de HDO in maart 1927 een pand aan de Witten Hullweg 1-3 in Hilversum te betrekken. De studio-inrichting op de begane grond is samengesteld uit bestanddelen van de NSF-aankleding. In deze nieuwe behuizing is naast de kamermuziekstudio tevens een spreekstudio ingericht. De familie Vogt bewoont een ander gedeelte van het pand. Wanneer in 1928 het pand Witten Hullweg 1-3 onder de slopershamer dreigt te vallen vanwege de bouw van het Hilversumse raadhuis, besluit de AVRO⁸, voortzetting van de H.D.O., het pand Oude Enghweg 4 te betrekken. De kamermuziekkamer, bestaande uit twee doorgebroken kamers-en-suite, heeft ruime afmetingen en de inrichting verraadt wederom Dudoks hand. De wandstoffering van de studio met de toepasselijke naam "Radio-bonbonnière" is oud-blauw van tint. Voor het gedrapeerde plafond wordt een roomkleurig gebruikt, terwijl de gordijnen voor

de deuren en ramen van lichtbruin velours vervaardigd zijn. De keuken wordt benut als controlekamer en voor het draaien van grammofoonplaten. Voor dit doel is deze ruimte uitgerust met diverse telefoonlijnen. De aangrenzende buffetkamer transformeert men in een omroepcel. In deze ruimte doen G. Weitzel en F. Thors hun werk. De gehele parterre is ingeruimd voor het omroepbedrijf; op de eerste verdieping woont het gezin Vogt. Wanneer ook deze behuizing te klein blijkt en er sprake is van nieuwbouw, zoekt AVRO-directeur Vogt wederom contact met Dudok, inmiddels gemeentearchitect. Door zijn nieuwe functie is het voor Dudok mogelijk werkzaamheden buiten de gemeentegrenzen te verrichten. Echter binnen Hilversum moet het College van Burgemeester en Wethouders voor elke werkzaamheid een vergunning verlenen. Deze belangrijke opdracht gaat aan Dudok voorbij en Vogt schrijft hierover: "Het merkwaardige is, dat Dudok door mij is aangezocht de AVRO-studio te bouwen. Maar hij mocht de opdracht niet aannemen, omdat hij gemeente-architect van Hilversum was".⁹ Uiteindelijk krijgt de jonge, veelbelovende architect B. Merkelbach (1901-1961)

Exterieur van het pand Witte Hullweg 1-3. In 1928 gesloopt in verband met de bouw van het raadhuis.

de opdracht het AVRO-complex aan de 's-Gravelandseweg vorm te geven. In de nieuwbouw is echter geen plaats meer voor het Dudok meubilair. Uit navorsing blijkt, dat de vanuit kunsthistorisch oogpunt belangwekkende creaties van de Hilversumse stadsbouwmeester naar alle waarschijnlijkheid een triest einde op de vuilnisbelt vonden.

Vorstudie Raadhuismeubilair

Op basis van het aanwezige fotomateriaal, Dudoks detailtekeningen¹⁰ en de originele exemplaren van het Raadhuismeubilair heeft auteur een poging gedaan het verloren gegane H.D.O. studiomeubilair qua maatvoering te reconstrueren. Bij nadere bestudering valt vooral de overeenkomst op tussen de langwerpige salontafel in de studio en de tafel in de vergaderzaal van het College van Burgemeester en Wethouders. Afgezien van het hoogteverschil en de afwijkende bladafwerking – een blokpatroon van berken en esdoorn – lijkt de salontafel uit 1927 model gestaan te hebben voor de raadzaaltafel. Iets minder pregnant is de gelijkenis tussen de hoekbank in de H.D.O.-studio en het zes jaar later ontworpen exemplaar ten behoeve van de eerste trouwzaal.¹¹

Het Koninginnetoestel

Ter gelegenheid van de zestiende verjaardag van Prinses Juliana op 30 april 1925 besluit de NSF-directie een koninklijk geschenk, in de vorm van een radio, aan te bieden. Het toestel,

Dit koninklijk geschenk wordt op 30 april 1925 door de N.S.F. aangeboden aan prinses Juliana t.g.v. haar zestiende verjaardag: het 'Koninginnetoestel'. Ontwerp toestelkast en buffet: W.M. Dudok.

type W.1 met ingebouwde spoelen, moet er vanzelfsprekend exclusief uitzien. Vandaar dat volgens aanwijzingen van niemand minder dan Dudok de toestelkast vorm krijgt. Bovendien wordt

AVRO-studio, ook wel 'Radio-bonbonnière' genaamd, Oude Enghweg 4 te Hilversum (1928).

er een bijpassend buffet bijgeleverd, waarin de Philips gelijkrichter voor het periodiek opladen van de accu ingebouwd is. Voor het "Koninginnetoestel" kiest Dudok licht gecireerd satijnhout met ivorkleurige lijnzetting. Het bovenblad van het buffet is in ebbenhout uitgevoerd. Het koninklijk geschenk wordt vervolgens door een NSF-delegatie, bestaande uit A. Dubois (directeur), W. Vogt en B. van der Pol, aan de jarige prinses aangeboden. Dubois demonstreert het de avond tevoren geïnstalleerde toestel aan de koninklijke familie en bij het omdraaien van de schakelaar klinkt uit de luidspreker "O schitterende kleuren van Nederlands Vlag".¹²

Dit artikel is in gewijzigde vorm eerder geplaatst in Aether nr. 20, juli 1991, het kwartaalschrift van de stichting Nederlands Omroepmuseum.

Noten

- 1 *Monografie W.M. Dudok 1884-1974*, Stichting Architectuur Museum, Amsterdam, 1981, p. 6-7.
- 2 "Mijn eerste betrekking", *Panorama*, 46e jaargang nr. 38, 19 september 1959, p. 51.

- 3 J.C.E. Sand: *Hier is Hilversum, de A.V.R.O.*, 1928, p. 29.
- 4 W. Vogt: *Spanne en spanningen*, Hilversum, 1958, p. 151.
- 5 *Jaarverslag HDO* over het 2e omroepjaar tijdvak 1 maart 1924-31 mei 1925, Hilversum, p. 3.
- 6 Zie voetnoot 4, p. 296.
- 7 *Jaarverslag HDO* over het 3e omroepjaar 1925-1926 handelend over het tijdvak 1 juni 1925-1 juni 1926, Hilversum, p. 23.
- 8 Ontstaansgeschiedenis AVRO: Het HDO-comité wordt op 19 maart 1926 in een stichting omgezet. Vanwege een conflict met de drukkerij over de *Radio Luistergids* besluit men in juni 1927 de HDO op te heffen. Oprichting nieuwe stichting, namelijk ANRO (Algemeene Nederlandsche Radio Omroep). Tegelijkertijd scheidt zich een groepering luisteraars af via de oprichting NOV (Nederlandsche Omroep Vereeniging). Uit de samensmelting van beide verenigingen ontstaat in januari 1928 de AVRO (Algemeene Vereeniging Radio-Omroep).
- 9 W. Vogt: *Een leven met radio*, Apeldoorn, 1973, p. 189.
- 10 Archief Publieke Werken, project Raadhuis Hilversum. Streekarchief voor het Gooi en de Vechtstreek. Inv.nr. A 23591 tekening 600, januari 1931.
- 11 Zie voetnoot 10, inv.nr. A 23410, augustus 1930.
- 12 Zie voetnoot 4, p. 131.